

Madina NORBEKOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: madinabonushuhratovna@gmail.com

Renesans universiteti professori, filologiya fanlari doktori L.Raupova taqrizi asosida

VIEWSON THE DESCRIPTION AND CLASSIFICATION OF THE TEXT

Annotation

In the article, the text is classified as well as a structural, communicative, grammatical, functional, pragmatic, stylistic, semiotic, phenomenological and coterogial description.

Key words: Text, sign, articulation, autosemancy, cogesia, continuum, prospectus, retrospection, modality, integration.

ВЗГЛЯДЫ НА ОПИСАНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЮ ТЕКСТА

Аннотация

В статье дается структурное, коммуникативное, грамматическое, функциональное, прагматическое, стилистическое, семиотическое, феноменологическое и категориальное описание текста, а также его классификация.

Ключевые слова: Текст, символ, артикуляция, аутосемантичность, когезия, континуум, перспектива, ретроспектива, модальность, интеграция.

MATNNING TAVSIFI VA TASNIFI XUSUSIDA QARASHLAR

Annotatsiya

Maqolada matn strukturaviy, kommunikativ, grammatik, funksional, pragmatik, stilistik, semiotik, fenomenologik va kategorial tavsif hamda tasnif qilinadi.

Kalit so'zlar: Matn, belgi, artikulyatsiya, avtosemantlik, kogeziya, kontinuum, prospektsiya, retrospektsiya, modallik, integratsiya.

Matn lingvistikasiga oid ilmiy tadqiqotlarda "matn" atamasi eng ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'lgan va bo'lib kelayotgan birlikdir. Matnning undagi ma'lumotlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqish mumkinligini hisobga olsak matn, birinchi navbatda, axborot birligidir; uni yaratish psixologiyasi nuqtai nazaridan, muallifning muayyan maqsaddan kelib chiqqan ijodiy harakati sifatida matn sub'ektning og'zaki va aqliy faoliyati mahsulidir; pragmatik pozitsiyadan matn idrok etish va talqin qilish uchun materialdir; nihoyat, matnning yana tuzilishi, nutqni tashkil etishi va yana uslubiy jihatdan tavsiflash mumkin. An'anaga ko'ra, tilshunoslikda "matn" atamasi nafaqat yozma, yozib olingan matn, balki u yoki bu tarzda, balki har qanday uzunlikdagi odam tomonidan yaratilgan "nutq asari" ni ham anglatadi – bir butun hikoyadan, she'r yoki kitobgacha. Til va ekstralingvistik voqeelik hodisasi sifatida matn juda ko'p turli xil funksiyalarni bajaradigan murakkab hodisadir: u aloqa vositasi, ma'lumotni saqlash va uzatish usuli, shaxsning aqliy hayotini aks ettiruvchi vositadir. Ma'lum bir tarixiy davr, madaniy mavjudlik shakli, muayyan ijtimoiy-madaniy an'analarning aksi hamdir. Har qanday matn yaratishda, albatta, odamlarning amaliy faoliyati asosiy hisoblanadi (muloqotning ma'lum bir sohasiga adekvat bo'lgan lingvistik vositalar to'plamini belgilaydigan ekstralingvistik omillar). Turli xil morfologik-sintaktik va leksik-grammatik tuzilmalarning tabiiy muhitida qo'llanilishini ko'rsatadigan matn nutqning namunasi (monolog va dialogik) bo'lib, mustaqil bayonot qurish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Matnning lingvistik nazariyasi ritorika va filologiyaga asoslanadi. Yuqorida qayd etilganidek, matn - matn tilshunosligi fanining predmeti ekan, matn lingvistikasi - bu tilni harakatda o'rganadigan va umumiy foydalanish shakllarini izlaydigan fandır. Matn tilshunosligining vazifasi shu sohaning mazmuni va shakli birliklari bilan matnning grammatik toifalari tizimini topish va qurishdir. U berilgan material (matnlar korpusi) asosida ro'yxat tuzadigan matnning strukturaviy tahlilidan farq qiladi va matn lingvistlari barcha matnlarga xos bo'lgan matn tatqiqqlarini yaratishga harakat qiladi. Matn lingvistikasida matn deganda odatda "to'liq va to'g'ri tuzilgan izchil ketma-ketlik" tushunilar ekan. Shu bilan birga, matn tadqiqining bir qancha jihatlari yoritiladi. Jumladan, strukturaviy matn tahlili, matnning strukturaviy tashkil etish muammosi, matn birliklari va ularning xususiyatlarini

aniqlash muammosi bilan shug'ullanadi. Funksional yoki pragmatik jihat matn birliklarini nutqda ishlashda ko'rib chiqiladi. Matn grammatikasi grammatik jihatdan to'g'ri birliklarni qurish va kod normalariga rioya qilish shartlarini o'rganishga qaratilgan. Stilistik jihat matn birliklarining uslubga bog'liqligini hisobga oladi, uning xarakterli xususiyatlarini aniqlaydi. Keling, bugungi kunda matnning eng keng tarqalgan ta'riflari va tushunchalarini ko'rib chiqaylik:

1. Matn:

- ma'lum bir til qoidalariga, berilgan belgi tizimiga muvofiq tuzilgan va xabarni tashkil etuvchi jumlar, so'zlar (semiotikada - belgilar) ketma-ketligi.

- og'zaki ish; badiiy adabiyotda - tabiiy til belgilari (so'zlari) va murakkab estetik belgilar (poetik tilning tarkibiy qismlari, syujet, kompozitsiya va boshqalar) dan tuzilgan to'liq asar yoki uning parchasi.

- izohsiz va unga berilgan ilovalarsiz muallif inshosi.

2. Matn:

- xotirada qolgan, yozilgan yoki bosilgan har qanday bayonot, insho, hujjat va hokazolarni tashkil etuvchi so'zlar, gaplarning ma'lum bir bog'lanish va ketma-ketlikda kelishi.

- har qanday insho, hujjat va boshqalarning asosiy materiali, unga eslatma yoki sharhdan farqli o'laroq; to'planning asosiy qismi ko'rsatmalar, izohlar, chizmalar va boshqalar[11].

3. Matn:

- og'zaki amalga oshirishdan farqli o'laroq, nutq yoki xabarning yozma yoki bosma yozuvi.

- nutqiy asarning lingvistik belgilar orqali ifodalangan va mustahkamlangan hissiy idrok etuvchi tomoni.

- nisbiy birlik (yaxlitlik) va nisbiy avtonomiya (ajralish)ga ega bo'lgan nutqiy muloqotning minimal birligi[8].

4. Matn:

- yozma yoki bosma shaklda takrorlangan asl asar yoki hujjat.

- bir butunlikni tashkil etuvchi belgilar (til yoki boshqa belgilar tizimi) ketma-ketligi[9].

5. Matn birlamchi berilgan, asosiy kategoriyadir[10].

6. Matn - har xil turdagi leksik, mantiqiy va grammatik bog'lanishlar bilan birlashtirilgan, ma'lum bir tarzda uyushtirilgan va yo'naltirilgan ma'lumotni yetkazishga qodir bo'lgan ma'lum

tartibli jumlar to'plami. Matn murakkab bir butunlik bo'lib, tarkibiy-semantik birlik vazifasini bajaradi[12].

7. Matn nutqiy-ijodiy jarayon mahsuli bo'lib, to'liqlikka ega bo'lgan, yozma hujjat g'oyasida ob'yektivlashtirilgan, ushbu hujjat turiga muvofiq adabiy qayta ishlangan, nom (sarlavha) va asardan iborat. leksik, grammatik, mantiqiy, stilistik bog'lanishning har xil turlari bilan birlashtirilgan maxsus birliklar (suprafrasal birliklar) soni. Matn - ma'lum bir maqsadga muvofiqlik va pragmatik munosabatga ega bo'lgan asar[4].

8. Matn - bu belgilar ketma-ketligi shaklida mavjud bo'lgan, ularning o'zaro ta'siridan kelib chiqadigan rasmiy izchillik, mazmunli yaxlitlik va rasmiy semantik tuzilishga ega bo'lgan xabardir[5].

9. Matn:

-har qanday to'liq va izchil, mustaqil va grammatik jihatdan to'g'ri bo'lgan og'zaki yoki yozma gapning tuzilishi;

- ikki o'lchovli (sintagmatik va paradigmatic)

o'rinbosarlarning uzluksiz zanjiri orqali hosil bo'lgan til birliklari ketma-ketligi;

- tilning fenomenologik jihatdan berilgan birlamchi mavjudlik uslubi;

- muayyan vaziyatda shaxs tomonidan bajariladigan nutqiy harakat yoki bir-biriga bog'langan nutqiy harakatlar turkumi;

- bayonotlarga bo'lingan birlik;

- voqelikning grafik tasviri, tilning yozma variantini yaratish;

- matn murakkab hodisa bo'lib, uning aloqa aktida paydo bo'lish xususiyatlariga ko'ra u faqat o'ziga xos xususiyatlarga ega: artikulyatsiya, avtosemantiklik, kogeziya, kontinuum, prospektsiya, retrospektsiya, modallik, integratsiya, to'liqlik[6].

10. Matn:

- murakkab ruhiy faoliyat yoki murakkab tafakkurning lingvistik ifodasi;

- ma'lum vaqtdan keyin boshqalarga (muloqot) yoki o'z-o'ziga yetkazish maqsadida yaratilgan narsa;

- ma'lum bir tarixiy davrda ta'lim, ijtimoiy va kasbiy muloqot jarayonida egallangan bilimlar asosida yaratilgan narsa;

- idrok etishning mumkin bo'lgan sharoitlarini hisobga olgan holda ma'lum bir ehtiyoj, turtki, niyat mavjud bo'lganda aqliy va til faoliyati natijasida ma'lum lisoniy vositalar yordamida og'zaki yoki yozma shaklda tuzilgan narsa.

"Matn" tushunchasining ko'pgina ta'riflarini umumlashtirib, kontseptsiya mazmunining tadqiqot jihatiga bog'liqligini ta'kidlash kerak:

- verbal belgilar tizimi sifatida semiotik (R. Jakobson, Yu. M. Lotman, B. Ya. Uspenskiy va boshqalar);

- fanlararo bilim sohalari xususiyatlarida diskursiv (E. Benveniste, T. van Deyk, R. Bart va boshqalar);

-lingvistik jihatdan til birliklarining funksional ahamiyati tizimida (V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, V.P.Grigoryev, G.Ya.Solganik, L.A.Novikov, N.A.Kojevnikov va boshqalar);

- pragmatik vaziyat doirasida og'zaki (J. Ostin, J. Searle, M. M. Baxtin, N. D. Arutyunova va boshqalar);

- falsafiy, adabiy, sotsiologik, tarixiy bilimlar sohalari birligida poststrukturalist (J.Derrida va boshqalar);

- adabiy, lingvistik, falsafiy va antropologik xarakterdagi "madaniy intertekst" nuqtai nazaridan matn tahlili sifatida dekonstruktivistik (J.Deleuz, J.Kristeva, R.Barts va boshqalar);

- yozuvchi va kitobxon o'rtasidagi faol dialogik o'zaro ta'sir sifatida, hikoya qilish nazariyasi doirasida narratologik (V. Propp, V. Shklovskiy, B. Eyxenbaum, M. M. Baxtin, P. Lubok, N. Fridman, E. Laibfrid, V. Fyuger). , va boshqalar.);

- psixolingvistik jihatdan nutq ishlab chiqarish va uni idrok etishning dinamik tizimi sifatida (L. S. Vygotskiy, A. R. Luriya, N. I. Jinkin, T. M. Dridze, A. A. Leontiev va boshqalar);

- psixofiziologik jihatdan muallif psixologiyasini ma'lum bir adabiy shaklda til vositalaridan foydalangan holda amalga

ADABIYOTLAR

1. Москальская О. И. Грамматика текста. – М., 1981.
2. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста. – М., 1978.
3. Маслов П. А. Проблемы лингвистического анализа связного текста. – Таллин, 1975.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
5. Лосева Л. М. К изучению межфразовой связи // Русский язык в школе. – 1967. – № 1.

oshiradigan ko'p qirrali hodisa sifatida (E. I. Dibrova, N. A. Semenova, S. I. Filippova va boshqalar) va boshqalar.

Bundan tashqari, "matn"ni talqin qilishning u ifodalaydigan tushunchalarga ko'ra tasnifi mavjud[3]:

1. Natijaviy-statik tasvirni aks ettiruvchi statik aspekt tushunchalari. Matn jo'natuvchidan begonalashtirilgan ma'lumot sifatida tushuniladi, bu til bizga bevosita kuzatishda beriladigan yagona shakldir.

2. Tilning nutqda jonli faoliyat yuritish qobiliyatini hisobga olgan holda matnning protsessual jihati tushunchalari.

3) jo'natuvchi va qabul qiluvchining mavjudligini nazarda tutuvchi aloqa aktiga qaratilgan aloqa tushunchalari.

4) Matnni til tizimining darajasi deb hisoblaydigan tabaqalanish tushunchalari.

Shunday qilib, matnni tadqiqot vazifasiga qarab, murakkab, to'liq yaxlitlikning o'ziga xos modeli va ushbu modelning o'ziga xos amalga oshirilishi sifatida ko'rib chiqish mumkin. T. M. Nikolayeva shunday ta'kidlaydi: "Matn zamonaviy talqin qilishda asosiy vazifalar - bu yaratilgan matn birliklarining aniq talqinini ta'minlash, aloqa qilishdir". Bunda matn o'z vazifasidagi gaplar to'plami va shunga mos ravishda sotsiokommunikativ birlik sifatida talqin etiladi.

Zamonaviy matn tilshunosligida ikkita asosiy yo'nalish paydo bo'lgan deb hisoblash mumkin:

agar muallif idrok etuvchi ta'sir qilmoqchi bo'lsa, mavjud, nazarda tutilgan yoki yaratgan keng kontekstli kommunikativ muhit matnini tushunish;

bitta yopiq matndagi chuqur ma'nolarni aniqlash; matnning yashirin ma'nosini talqin qilish sifatida germenovika bilan yaqinlashish[1]. Binobarin, to'liq gapni ifodalovchi nutqning asosiy birligi matndir. Muayyan matnlar til tizimi va muallifning lingvistik malakasi bilan bog'liq bo'lgan, ularni qurishning umumiy tamoyillariga asoslanadi. Bundan tashqari, matn nafaqat nutq birligi, balki til birligidir. Asosiy lingvistik belgi - qisman belgilarning cheklangan, tartibli to'plamidan tashkil topgan matn. Matn tabiatan cheklangan, shuning uchun kuzatilishi tizimli va tabiiy. Matn zamonaviy talqin qilishda kommunikativ xarakterdagi masalalar birinchi o'ringa chiqariladi, ya'ni ratsional (asoslangan) aloqa shartlarini tahlil qilish, yaratilgan matn birliklarining bir ma'noli talqinini ta'minlash vazifasi. Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan barcha til xilma-xilligi faqat xotirada saqlanadigan va shaxs ongida aks ettirilgan tasvirlar va obrazli tizimlarning aksidir. Qo'shimcha ravishda axloqiy yoki estetik mazmunga ega bo'lgan tasvir ona tilida so'zlashuvchilar ongida ramziy ma'noga ega bo'ladi. Matn o'z vazifasidagi bayonotlar to'plami va shunga mos ravishda sotsiokommunikativ birlik sifatida talqin etiladi. Har qanday jamiyat madaniyatining eng muhim elementi bo'lib, unda faoliyat ko'rsatadigan til uning "konteksti" dagi ijtimoiy jarayonlarga bevosita ta'sir qiladi. Matnning mohiyatini tavsiflovchi toifalarni aniqlash va matnlarning butun xilma-xilligini chekli, kuzatilishi mumkin bo'lgan asosiy turlar to'plamiga qisqartirish imkonini berish uchun matnlarni tasniflash bo'yicha bir qator shunga o'xshash urinishlar mavjud. Eng muhim tasniflarga quyidagilar kiradi:

1. Qurilish xarakteriga ko'ra (1, 2 yoki 3-shaxsdan).

2. Birovning nutqini uzatish tabiati bo'yicha (to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita).

3. Bir, ikki yoki undan ortiq ishtirokchilarning nutqida ishtirok etish orqali (monolog, dialog, polilog).

4. Funksional-semantik maqsadiga ko'ra (nutqning funksional va semantik turlari: tavsif, bayon, fikrlash va boshqalar).

5. Gaplar orasidagi bog'lanish turiga ko'ra (zanjir bog'langan, parallel, bog'lovchili matnlar).

6. Tilning vazifalari asosida va ekstralingvistik asosda funksional uslublar ajratiladi - matnlarning funksional-stilistik tipologiyasi.

6. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа. – М., 1999.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
8. Домашнев А. И. и др. Интерпретация художественного текста. – М., 1989.
9. Кожина М. Н. Стилистика текста в аспекте коммуникативной теории языка // Стилистика текста в коммуникативном аспекте. – Пермь, 1987
10. Колшанский Г. В. От предложения к тексту // Сущность, развитие и функции языка. – М., 1987. Левковская Н. А. В чем различие между сверхфразовым единством и абзацем // Филологические науки. – 1980. – №
11. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
12. Левковская Н. А. В чем различие между сверхфразовым единством и абзацем // Филологические науки. – 1980. – № 1.